

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 631.11

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.6>**Загребельна І.Л.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8316-1656>**Волкова Н.В.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8374-1546>**Олійник Є.О.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6512-7235>

РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті актуалізовано, що сьогодні фермерські господарства є традиційною формою ведення сільського господарства, виробляючи продукцію рослинництва та тваринництва для внутрішніх потреб та експорту. Використання резервів фермерських господарств сприятиме збільшенню виробництва товарної продукції та залученню додаткових трудових ресурсів, зростанню реальних доходів сільських жителів. Проаналізовано динаміку розвитку фермерських господарств у Полтавській області. Зокрема, досліджено динаміку чисельності, розміри земельних угідь та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Досліджено основні переваги та недоліки фермерських господарств порівняно з іншими формами господарювання. Визначено перспективи розвитку фермерських господарств та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Ключові слова: фермерські господарства, земельні ресурси, розвиток, сільськогосподарське виробництво, продукція рослинництва, спеціалізація.

Постановка проблеми. У процесі реалізації основних положень аграрної реформи в сільському господарстві відбулися глибокі якісні й кількісні зміни, які знайшли своє відображення у формуванні ринкової економіки, виникненні нових форм господарювання. Поняття фермерства міцно увійшло в життя сучасного села. Обсяг товарної продукції фермерських господарств Полтавщини у 2018 р. становив 1 739,2 млн. грн. Таким чином, вони роблять вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції в області.

Розвиток агропродовольчого сектору України спрямований на виконання основних положень продовольчої безпеки, тобто на забезпечення продовольчої безпеки країни, яке значною мірою залежить від активної діяльності сільських товаровиробників усіх категорій. Підвищення попиту на високоякісну вітчизняну продукцію є одним із напрямів, які забезпечують сталий розвиток АПК. У цій ситуації особливу роль починають відігравати підприємства різних організаційних форм, діяльність яких дає змогу активізувати підприємницьку ініціативу сільських жителів, створювати нові робочі місця на малих і середніх підприєм-

ствах, розвивати види діяльності, якими далеко не завжди сьогодні займаються великі сільськогосподарські підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку та функціонування фермерських господарств в останні роки приділялася увага значної кількості вітчизняних та іноземних науковців. Вагомий внесок у дослідження питань діяльності фермерських господарств, визначення їхнього місця у структурі аграрного виробництва, соціально-економічного розвитку України і регіонів зробили Ю.О. Богуцький, Л.О. Вдовенко, Л.В. Корнілов, В.В. Липчук, Л.Л. Мельник А.С. Мохненко, О.І. Пахольчук та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень із цієї теми, діяльність малих підприємств в аграрній сфері залишається недостатньо вивченою у регіональному аспекті.

Мета статті полягає у визначенні місця і ролі фермерських господарств в аграрному виробництві Полтавської області; дослідженні чинників, тенденцій та стану виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами регіону; визначенні потенційних можливостей та перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання досить важливим складником аграрного виробництва є фермерські господарства, від рівня розвитку яких залежить не тільки забезпеченість жителів села продуктами харчування, а й якоюсь мірою продовольча безпека країни. Господарства цієї категорії легко адаптуються до ринкової кон'юнктури і попиту, сприйнятливі до нових економічних відносин. Використання резервів фермерських господарств сприяє не тільки збільшенню виробництва товарної продукції, а й залученню додаткових трудових ресурсів, зростанню реальних доходів сільських жителів.

Станом на 2018 р. на Полтавщині чисельність фермерських господарств становила 1903 од., а площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні – 270,7 тис га (табл. 1). Кількість фермерських господарств у 2018 р. порівняно з 2000 р. збільшилася з 1393 од. до 1903 од., при цьому площа сільськогосподарських угідь зросла із 76,0 тис га до 270,7 тис га. Досить важливою є тенденція до збільшення середнього розміру земельних угідь господарства з 55 га у 2000 р. до 142 га у 2018 р., що відбувалося за рахунок збільшення кількості орендованих земель. Цей факт свідчить про підвищення концентрації виробництва у фермерських господарствах. Відбувся процес розшарування фермерських господарств, їх глибока диференціація за розмірами оброблюваної землі й економічними результатами роботи.

Фермерські господарства як одна з малих форм сільськогосподарського підприємництва мають низку переваг порівняно з великими підприємствами: прості в оформленні, спрощена процедура входу на ринок, при цьому вихід із нього не є проблематичним; відрізняються посиленою гнучкістю в господарській діяльності; швидко реагують на зміни кон'юнктури ринку; мають очевидну економію на внутрішньогосподарських перевезеннях і управлінських витратах; більшою мірою зацікавлені в підвищенні ефективності роботи.

Водночас у них є чимало соціально-економічних проблем, і одна із центральних – формування ефективного, рентабельного, конкурентоспроможного виробництва. Ефективне функціонування невеликих фермерських господарств можливе тільки на початковому етапі їх становлення, коли ще мало конкурентів. У силу розвитку аграрного ринку вини-

кають труднощі зі збутом продукції, змінюються потреби товарів із боку держави, більшою мірою впливають чинники макросередовища. З'являється необхідність подальшого розвитку і, зокрема, формування такого стану, коли господарства адекватно реагують на зміни ринкової кон'юнктури.

Фермерські господарства належать до дрібно-товарних виробників продукції. Основною метою їхньої діяльності є забезпечення власних потреб у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції. На таких принципах формувалися фермерські господарства в незалежній Україні на початку дев'яностих років минулого століття. За весь період розвитку цілі та завдання їхньої діяльності змінювалися. Нині більшість фермерів виробляє продукцію для продажу і лише частину такої продукції залишає для власних потреб.

Незважаючи на те, що частка фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції невелика (у 2018 р. – 9,8%), на цю категорію господарств покладаються великі надії як на найперспективнішу форму сільськогосподарського бізнесу.

Виробництво продукції сільського господарства в даній категорії господарств у вартісному вираженні збільшилося з 104,4 млн. грн у 2000 р. до 1739,2 млн. грн у 2018 р., тобто майже у 17 разів (рис. 1).

Ефективність фермерських господарств значною мірою залежить від їхніх розмірів і спеціалізації. Розміри виробництва являють собою кількісні обсяги ресурсів і продукції, яка виробляється в межах певного господарства. Раціональним є такий розмір фермерського господарства, коли за певної спеціалізації й інтенсивності, досягнутого рівня механізації виробництва та наявності трудових ресурсів забезпечується найбільш ефективне сполучення та використання усіх чинників виробництва й одержання максимуму продукції з одиниці земельної площі за найменших витрат праці та матеріально-технічних засобів.

Як свідчать дані, відображенні на рис. 2, фермерські господарства Полтавської області спеціалізуються на вирощуванні зернових та зернобобових культур, у тому числі й кукурудзи на зерно. Зокрема, стабільний попит на внутрішньому ринку стимулює фермерів найбільшу частину посівної площі виділяти під вирощування саме цих культур.

Таблиця 1

Динаміка чисельності і розмірів фермерських господарств Полтавської області, 2000–2018 рр.

Показники	Роки								
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість фермерських господарств, од.	1393	1527	1657	1816	1849	1941	1804	1858	1903
Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні, тис га	76,0	152,3	199,9	220,5	223,2	232,0	242,8	262,5	270,7
Середній розмір земельних угідь господарства, га	55	100	121	121	121	120	135	141	142

Джерело: розраховано авторами за даними [5]

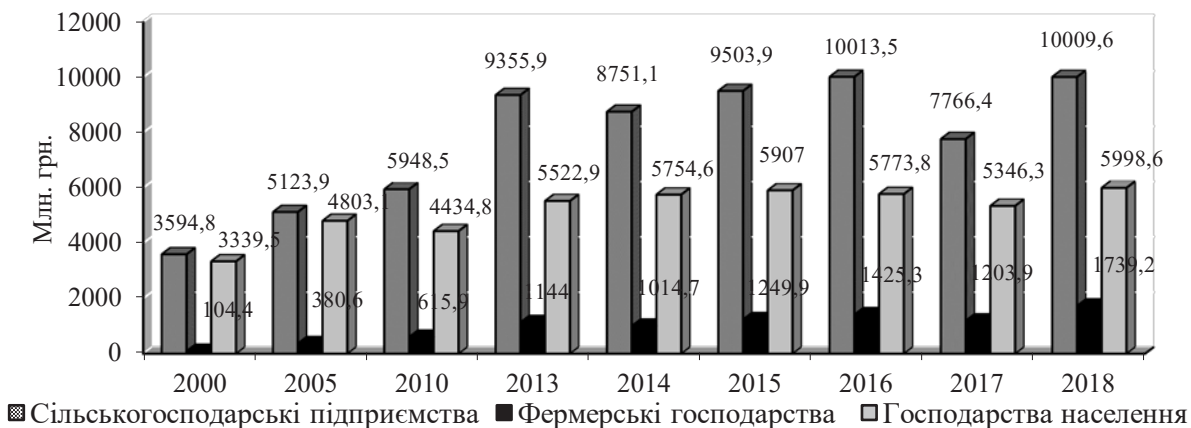

Рис. 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарств Полтавської області (у постійних цінах 2010 р.), 2000–2018 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

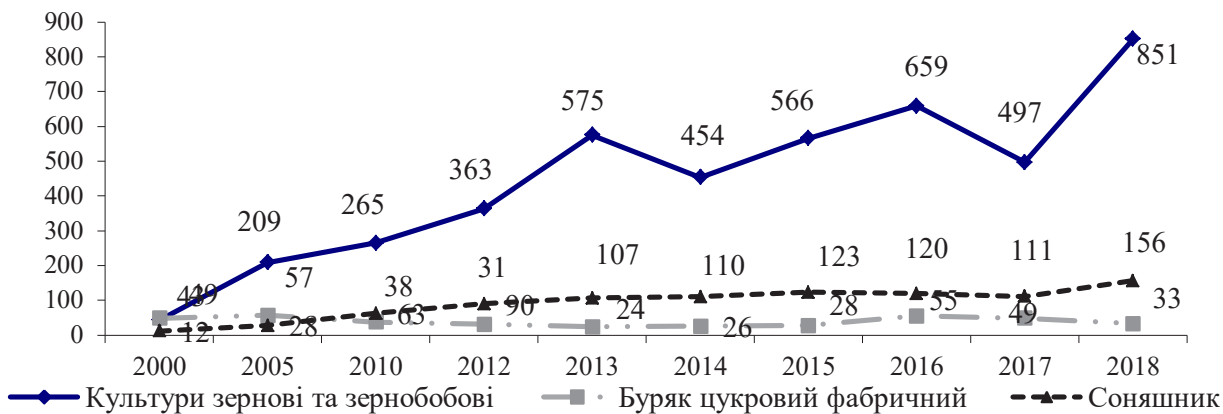

Рис. 2. Динаміка виробництва основних видів продукції рослинництва фермерськими господарствами Полтавської області, 2000–2018 рр., тис. т

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

Фермерські господарства також зайняли свою нішу у виробництві соняшнику, адже ця культура має великі експортні потреби, що й зумовлює її ринок збуту. У період 2000–2018 рр. обсяги його виробництва збільшилися у 13 разів.

Згідно зі статистичними даними, фермерські господарства є єдиною господарюючою категорією, в якій із початку проведення аграрних перетворень збільшувалося поголів'я сільськогосподарських тварин. Так, у період 2000–2018 рр. поголів'я великої рогатої худоби збільшилося у 10 разів, корів – майже у 13 разів, свиней – у 14,5 рази (рис. 3). Сформована ситуація пояснюється проведенням у країні аграрної політики, спрямованої на підтримку, реконструкцію і створення нових тваринницьких комплексів у фермерських господарствах. У 2018 р. фермерськими господарствами області було вироблено м'яса 2044 т, що становило 93,1% до попереднього року, молока – 25457 т (106,0%).

Однак, на нашу думку, наведені показники не відповідають потенціалу і можливостям фер-

мерських господарств. Для повної віддачі та стало функціонування фермерських господарств необхідно на державному і регіональному рівнях створювати сприятливі умови для активізації їхньої діяльності і звернути увагу на внутрішні проблеми, з якими стикається 60% досліджуваних господарств Полтавської області. Перш за все це застаріла матеріально-технічна база та відсутність інвестицій для розвитку.

Укрупненню фермерських господарств у сучасних умовах сприяють наявність значних площ сільськогосподарських угідь; рівнинний, степовий рельєф та однорідність земельних угідь; високий рівень механізації виробничих процесів; вузька спеціалізація виробництва; стабільна природна кормова база; забезпеченість трудовими ресурсами; можливість збільшення капіталовкладень на розширення господарства та інші чинники.

Від розміру господарств залежать ефективність використання техніки й інших основних виробничих засобів, транспорту, трудових ресурсів та

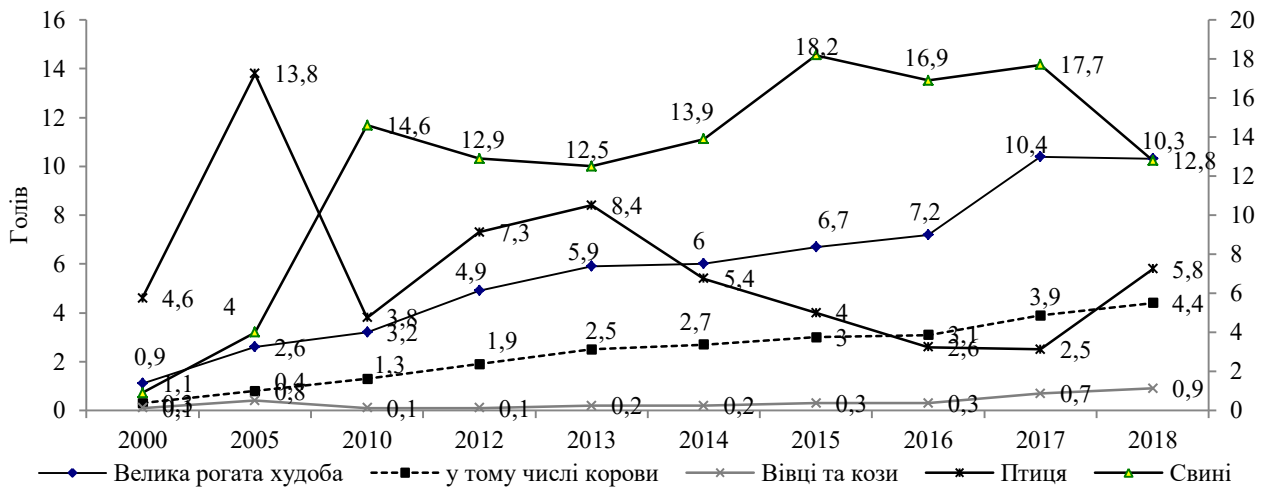

Рис. 3. Динаміка поголів'я тварин у фермерських господарствах Полтавської області, 2000–2018 рр., тис голів

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

ефективність виробництва у цілому. Найбільш впливовим виявився чинник раціонального використання технічних засобів і забезпечення механізації всіх виробничих процесів. Лише таке виробництво може бути перспективним.

У невеликих господарствах, хоча й забезпечених усім комплексом основних сільськогосподарських машин, рівень використання техніки залишається невисоким. Тому під час визначення раціональних розмірів фермерських господарств різної спеціалізації у цьому разі виходять із принципу найбільш повного, ефективного використання необхідних технічних засобів.

Тому, на нашу думку, необхідно вибрати певну конкурентну стратегію, яка дасть змогу вийти на ринок із продукцією, яка сприймається споживачем як вища цінність на ринку серед аналогічних товарів. Якщо розглядати діяльність фермерських господарств сьогодні, то вони працюють із продукцією, розрахованою на широке коло споживачів. Тоді доцільно використовувати стратегію диференціації продукції, яка має на меті широке охоплення ринку, наявність індивідуальних споживчих властивостей продукції та розвинений інноваційний потенціал.

До найбільш значущих чинників успіху фермерських господарств можна віднести:

1) економічні: багатогалузеве господарство, що дає змогу знизити залежність від зміни кон'юнктури ринку, знання ринку збуту виробленої продукції; укладення договорів на поставку продукції до початку її виробництва; отримання кредитів на розвиток господарства; особливості рекреаційних ресурсів і т.д.;

2) технологічні: вибір спеціалізації, найбільш ефективною для місцевих умов; виробництво продуктів харчування, унікальних у своїй сфері;

незвичайна спеціалізація, наприклад у сфері послуг – агротуризм, наявність власної переробки і реалізація продуктів харчування і т.д.

Полтавська область має для цього всі можливості та природні потужності, гарний клімат, що дає змогу вирощувати зернові культури в широкому асортименті. Є багата кормова база для розвитку тваринництва. Саме на Полтавщині активно розвивається туризм.

Розглянувши, які ж саме напрями спеціалізації, крім рослинництва, можуть використовувати фермерські господарства, можна говорити, що найголовнішим чинником, який впливає на неї та на розвиток фермерських господарств, є купівельний попит.

Найбільш затребуваною сільськогосподарською продукцією на продовольчому ринку Полтавської області є продукція тваринницька, проте розвиток цієї галузі вимагає значних капіталовкладень. Саме тому державна підтримка товаровиробників на даному сегменті ринку повинна відіграти ключову роль у розвитку фермерських господарств.

На нашу думку, як основні заходи підтримки необхідно виділити:

- державну підтримку для всіх сільськогосподарських товаровиробників;

- надання субсидій сільськогосподарському процесу на придбання сільськогосподарської техніки, племінної худоби й елітного насіння;

- створення умов для розвитку кооперативних та інтеграційних взаємодій як із сільськогосподарськими організаціями, так і з іншими фермерськими господарствами для спільного використання техніки, сільськогосподарського обладнання, зберігання, переробки і збуту виробленої продукції, надання позик, страхування, ветеринарного обслуговування і т.д.;

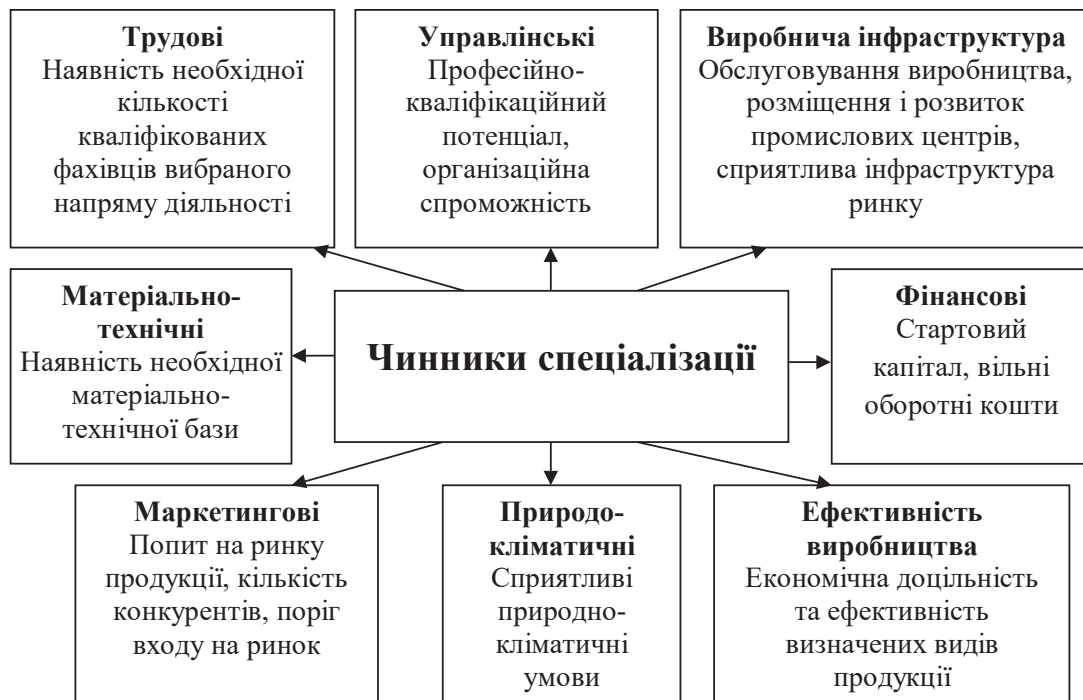

Рис. 4. Чинники внутрішньогосподарської спеціалізації фермерських господарств

Джерело: узагальнено авторами за [3; 4]

– розвиток інформаційно-консультативної системи, що забезпечує ефективну взаємодію між усіма суб'єктами сільськогосподарського процесу.

Лауреат Нобелівської премії Норман Борлауг наголосив, що «одним із найбільш серйозних завдань, які належить вирішити людству в XXI столітті, є виробництво достатньої кількості продовольства для населення і при цьому забезпечення захисту навколишнього середовища» [6].

Нині постійно підвищується роль фермерських господарств у виробництві екологічно чистої продукції на основі перспективних енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Слід відзначити, що чинниками інтенсифікації у фермерських господарствах є перш за все дотримання всіх параметрів технологічного процесу. Природним є те, що існуючі технології, напрями виробництва і методи обмежують можливості поліпшення виробничих результатів. Звідси виникає необхідність уведення принципово нових вітчизняних і закордонних технологій, що дають можливість зробити сільськогосподарське виробництво високоприбутковою галуззю.

Висновки. Отже, сьогодні можемо говорити про розвиток фермерських господарств як в Україні, так і в Полтавській області зокрема. Вони

мають низку переваг над іншими організаційно-правовими формами господарювання, тому мають перспективи для подальшого розвитку.

Із кожним роком обсяги виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств збільшується, при цьому зростає їхня питома вага у структурі виробництва продукції, що забезпечує підвищення продовольчої безпеки країни. Однак подальший розвиток фермерських господарств неможливий без інноваційного розвитку. Оскільки розроблення інновацій та їх упровадження ведеться лише в деяких агрохолдингах, інноваційний розвиток не має масового характеру. Кооперація є єдиним способом консолідації сил для впровадження інноваційних розробок на рівні фермерських господарств. Фермерам, які ведуть своє господарство одноосібно, без активної взаємодії з іншими фермерами, вийти на шлях інноваційного розвитку стає надзвичайно складно. Також створення кооперативів виробників із подальшим збутом продукції через оптово-продовольчі ринки, магазини дасть можливість підвищити реалізаційні ціни, що в кінцевому підсумку забезпечить збільшення прибутку фермерських господарств.

Список використаних джерел:

1. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2013. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (дата звернення: 16.05.2019).
2. Мельник Л.Л. Фермерство України в контексті розмірів землекористування. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 24–34. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/8_2017/5.pdf (дата звернення: 05.09.2019).
3. Мохненко А.С. Аналіз ефективності функціонування фермерських господарств регіону. *Бізнес-навігатор*. 2012. № 1. С. 71–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_27_15 (дата звернення: 10.09.2019).

4. Ольшанська О.В. Вплив діяльності фермерських господарств на розвиток агросоціальних систем. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 97–101. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-3_0-pages-97_101.pdf (дата звернення: 20.11.2019).
5. Статистичний збірник «Сільське господарство Полтавської області за 2018 рік» / відп. за вип. Л.М. Безхлібняк. Полтава, 2019. 200 с.
6. Norman Borlaug Nobel lecture. The Nobel Peace Prize. 1970. URL : <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1970/borlaug/lecture/> (дата звернення: 07.12.2018).

References:

1. Maslak O. (2013) Problemy ta perspektyvy fermerstva v Ukraini [Problems and prospects of farming are in Ukraine]. *Agribusiness today*. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (accessed 16.05.2019).
2. Melnyk L.L. (2017) Fermerstvo Ukrainy v konteksti rozmiriv zemlekorystuvannya [Farming of Ukraine is in the context of sizes of land-tenure]. *Agroworld*, vol. 8, pp. 24–34. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/8_2017/5.pdf (accessed 05.09.2019).
3. Mokhnenko A.S. (2012) Analiz efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh hospodarstv rehionu [Analysis of the efficiency of functioning of farms in the region]. *Business navigator*, vol. 1, pp. 71–77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_27_15 (accessed 10.09.2019).
4. Olshanska O.V. (2013) Vplyv diialnosti fermerskykh hospodarstv na rozvytok ahrosotsialnykh system [Impact of farm activities on the development of agro-social systems]. *Problems of economy*, vol. 3, pp. 97–101. Available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-3_0-pages-97_101.pdf (accessed 20.11.2019).
5. Main department of statistics in Poltava oblast (2019) Silske hospodarstvo Poltavskoi oblasti za 2018 rik [Agriculture of Poltava region for 2018], Poltava.
6. Norman Borlaug Nobel lecture (1970) The Nobel Peace Prize. Available at: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1970/borlaug/lecture/> (accessed 07.12.2018).

Zahrebelna Iryna, Volkova Nelia, Oliinyk Yevhen
Poltava State Agrarian Academy

THE ROLE OF FARMING IN AGRICULTURE IN POLTAVA REGION

Farming is an important part of agrarian production in the current economic environment. Not only the villagers' rations depend on the level of development of this economic sector, but also to some extent the food security of the country. Farms of this category are easily adaptable to the market conditions and demand. They are receptive to new economic relations. The usage of farm reserves will contribute not only to the increase of the production of commodity products, but also to the attraction of additional labor resources, the growth of real incomes of rural people. The main purpose of the article is to determine the place and role of farms in agricultural production in Poltava region. Investigation of the factors, trends and state of agricultural production by the farmers of the region. Identification of potential opportunities and prospects for the development of farms. The study used monographic, design, analysis and synthesis and graphical methods of research. A comprehensive analysis was conducted. The dynamics of the total number and size of farms in the Poltava region for the years 2000-2018 were under study. It is established that each year there is an increase in the average size of farming lands. It indicates an increase in the concentration of production. Farms have a number of advantages, compared to other forms of management, which stimulates their development in the country. In particular, today their share is almost 10% in the structure of farming production in Poltava region. Farms specialize in growing grain, pulses and sunflowers. Producers are encouraged to grow these products by a stable demand in the domestic market. It is important to underline that farms are steadily increasing number of cattle and livestock production. However, the potential of the farms and their capacity are not fully exploited. There are significant prospects for their development. Further development of these farms is impossible without innovative development. The most promising direction of development is cooperation, which will allow to implement innovations and optimize marketing activities.

Key words: farms, land resources, development, agricultural production, crop production, specialization.

JEL classification: Q10, Q12, Q15, Q18.